

НАУКОВО-ПРАВОВИЙ ВИСНОВОК

щодо природи процентів за кредитним договором та процентів річних як наслідку невиконання кредитного договору

У запиті від 19.01. 2022 р. по справі № 910/4518/16 Провадження № 12-16гс22 міститься п'ять питань:

1. Чи можуть проценти за користування кредитом нараховуватись поза межами визначеного договором строку кредитування?

2. Чи продовжує умова кредитного договору про нарахування процентів до моменту повного фактичного повернення кредитних коштів фактичний строк кредитування?

3. Чи можна вважати умову кредитного договору про нарахування процентів до моменту повного фактичного повернення кредитних коштів такою, що після закінчення строку кредитування встановлює розмір процентів річних у відповідності до положень частини другої статті 625 ЦК України?

4. Чи є можливим одночасне стягнення з позичальника процентів за користування кредитом та процентів річних у відповідності до положень частини другої статті 625 ЦК України? Чи порушує таке стягнення баланс інтересів кредитодавця та позичальника?

5. Проценти за договором позики (стаття 1048 ЦК України), зокрема за кредитним договором, потрібно розглядати (1) як плату за користування коштами чи (2) як плату за те, що боржник отримує можливість правомірно не сплачувати кредитору борг протягом певного часу (строку кредитування)?

Перед тим, як викласти мотивацію мого бачення вирішення цієї проблеми і надати відповіді на поставлені в запиті питання, я хотіла б звернути увагу на таке.

По-перше, по суті проблема зводиться до **правової природи процентів** за кредитним договором, їх нарахування та сплати (строків) і **процентів річних**, передбачених ст. 625 ЦК України.

По-друге, спостерігається **тенденція відмови ВС від правової позиції ВСУ** в цьому питанні. Доводи й аргументи, наведені в різних постановках ВП ВС з приводу сплати процентів за кредитним договором та процентів річних, достатньо суперечливі. І з кожною новою постановою вони стають все більше суперечливішими. При чому це вбачається не лише в невірному, на мій погляд, тлумаченні Великою Палатою ВС статей 1048, 1050, 625, 599, 536 ЦК України, а й суперечливості тверджень, що містяться в одній і тій же постанові ВП ВС, одне з яких спростовує інше. Прикладом є пункти 111 та 122, 123 Постанови ВП ВС від 18.01.2022 у справі № 910/17048/17, де поряд із твердженням про відсутність підстав для відступу від правових позицій ВП ВС, зроблених у постановках від 28 березня 2018 року у справі № 444/9519/12 (провадження № 4-10цс18), від 31 жовтня 2018 року у справі № 202/4494/16-ц (провадження № 14-318цс18), від 04 липня 2018 року у справі № 310/11534/13-ц (провадження № 14-154цс18), від 31 жовтня 2018 року у справі № 202/4494/16-ц (провадження № 14-318цс18), встановлюється протилежне - про припинення нарахування процентів за користування кредитом у день фактичного повернення кредиту, незалежно від закінчення строку дії кредитних договорів. Тобто мають місце взаємовиключні твердження.

По-третє, мені як науковцю при оцінці ситуації, що склалася навколо процентів та процентів річних за кредитними договорами, все більше стає очевидним не тільки **помилковість аргументів**, наведених у вказаних постановках ВП ВС, а й **тупіковість** шляху, яким невідомо з яких причин продовжує рухатися ВП ВС. Тим більш, що майже всі (!!!) авторитетні науковці проти такої правової позиції і висловлюють це в своїх наукових висновках.

По-четверте, не можна не звернути увагу й на позицію Конституційного Суду України, який у своєму рішенні № 6-р(П)/2022 від 22 червня 2022 року надав важливі аргументи на користь вирішення цієї проблеми.

Я як член НКР КСУ також надавала своє бачення з приводу проблеми, що склалася навколо процентів та процентів річних. Тому маю ще одну нагоду

звернутися до ВП ВС із закликом про перегляд правових позицій, скасування їх і прийняття нової правової позиції і тим самим уникнути продовження поглиблення проблематики. Підстави для цього мною будуть викладені далі.

ОСНОВНА ЧАСТИНА

1. Основне питання, на яке слід надавати відповідь і з якого слідує відповіді й на інші питання у запиті, як я його бачу, таке:

Чи може кредитор (банк) з огляду на припис першого речення ч.1 ст. 1050 ЦК України отримати/стягнути проценти як плату за користування кредитом (ч.1 ст. 1048 ЦК України), нараховані за прострочений період (після настання строку повернення кредиту до моменту його фактичного повернення)?

На мою думку, немає жодного конфлікту цих норм:

- ч.1 ст. 1048 ЦК визначає позику як оплатний договір (знімаючи певні нюанси щодо його бачення як безоплатного) і містить орієнтир для визначення розміру цих процентів – або в договорі, або за процентними ставками НБУ у відсутність визначення процентів у договорі. Тобто ця норма гармонізує з ч.5 ст. 626 ЦК України, якою встановлюється презумпція відплатності договору;
- зобов'язання має виконуватися належним чином (ч.1 ст. 526 ЦК України) відповідно до умов договору, одним із яких є плата за користування грошовими коштами весь час такого користування боржником;
- зобов'язання припиняється належним виконанням (ст. 599 ЦК України) і його невиконання у встановлений договором строк не припиняє зобов'язання, про що неодноразово зазначав Верховний Суд;
- якщо кредитне зобов'язання не припинилося зі спливом строку, позначеного в договорі, то ***не припинились і зобов'язання сторін***, зокрема зі сплати процентів за користування кредитом. Не можуть вони й змінитися, оскільки сторони його не змінювали;

- в ч.1 ст. 1050 ЦК України встановлюються **негативні наслідки невиконання грошового зобов'язання**, які полягають у сплаті процентів річних. Ця норма відсилає до ст. 625 ЦК України, якою регулюються проценти річних. Верховний Суд України та Верховний Суд неодноразово намагалися з'ясувати правову природу процентів річних і дійшли правильного висновку, що вони являються собою **міру відповідальності, яка відрізняється як від процентів за кредитом, так і від пені як різновиду неустойки**. Тому перше речення ч.1 ст. 1050 ЦК України **не містить жодного іншого навантаження**, аніж позначення на міру відповідальності за невиконання грошового зобов'язання;

- проценти як плата за кредит як умова договору та проценти річних як міра відповідальності не суперечать один одному і нарахування процентів річних не може скасовувати нарахування процентів. Це суперечило б і їх співвідношенню, і зазначеним нормам права, і умовам договору, що є неприпустимим.

2. З наведеного однозначно слідує, що:

- строк і плата (проценти) договору є одними з його умов;
- настання строку не припиняє договір як зобов'язання, а відтак всі його умови зберігаються, у тому числі з виплати процентів;
- вплив строку і невиконання обов'язку за договором (погашення боргу) приводить до негативних наслідків у вигляді сплати процентів річних і пені, якщо це передбачено договором.

3. Категорично невірним є твердження ВП ВС про те, що припис абзацу другого частини першої статті 1048 ЦК України про щомісячну виплату процентів до дня повернення позики у разі відсутності іншої домовленості сторін може бути застосований **лише у межах погодженого сторонами договору строку надання позики** (тобто за період правомірного користування нею). Після впливу такого строку чи у разі пред'явлення до позичальника вимоги згідно з частиною другою статті 1050 ЦК України право позикодавця нарахувати проценти за позикою **припиняється**. Обидві наведені норми не надають підстав для такого висновку.

В абз 2 ч.1 ст. 1048 ЦК доволі чітко висловлено, що проценти виплачуються щомісяця *до дня повернення позики*. І це абсолютно логічно корегує з ст. 599 ЦК про те, що зобов'язання діятиме допоки не буде належним чином виконане.

Враховуючи хибну правову позицію ВП ВС, банки про укладенні кредитних договорів передбачили в самому договорі ще раз те, що і так міститься в законі. А саме: що проценти нараховуються до моменту повного фактичного повернення кредитних коштів. Тим самим умовами договору підсилено норму закону і ще раз її підведено в ранг обов'язкової.

Повторюсь – це була вимушена дія з боку банків, які вже не мали інструментарію вплинути на хибну правову позицію ВП ВС.

Однак з невідомих причин суди знов сумніваються у тому, чи підлягають виконання договірні зобов'язання. Тобто всупереч нормам ЦК про принципи права (свободу договору – ст. 3 ч 6), суди нехтують і нормами закону, і умовами договору, і порушують права кредитора.

4. Настання різних негативних наслідків передбачається законодавством, виходячи зі специфіки тих чи інших порушень. Цими негативними наслідками, тобто додатковими для боржника втратами майнового характеру, можуть бути виплати неустойки, збитків, відшкодування моральної шкоди. І всі ці негативні наслідки не коливають обов'язку виконати зобов'язання. Це означає, що боржник за договором має сплатити суму боргу, передбачену договором (оплату за товар, позикові кошти, виконати роботу тощо) і сплатити додатково суми, що становлять міру його відповідальності перед боржником.

Всі ці висновки є аксіоматичними в доктрині і в судовій практиці і ніколи не піддавалися сумніву. Тому викликає подив те, що ВС з невідомих причин змінив негативні наслідки для боржника. При чому те становище, яке уготував йому ВС, не просто послаблює відповідальність боржника, передбачену законом, а й ставить його в більш вигідніше становище у порівнянні з тим, якби він належним чином виконав зобов'язання. В цьому парадокс позиції ВП ВС.

Так, якщо боржник виконує обов'язок по сплаті боргу у строк, передбачений договором, він сплачує проценти, передбачені договором. Якщо він не виконує свого обов'язку, тобто не сплачує борг, він має сплатити проценти і пеню, передбачені договором. На думку ВП ВС час, за який нараховуються ці суми, не має перевищувати строку договору.

Якщо ж боржник і далі не виконує договір, тобто зі спливом строку договору продовжує порушувати його умови, він опиняється в більш вигідному становищі, оскільки ані проценти як плата за користування кредитними коштами, ані пеня як неустойка (логічно, що і вона як умова договору тоді має припинити дію) вже не нараховуються. Тобто злісний порушник має сплачувати лише 3% річних, що відкриває йому шлях саме до порушення умов договору, адже найпростіший економічний аналіз права приведе до висновку, що учасники правовідносин будуть діяти так, як їх вигідно.

Таким чином, ця правова позиція ВП ВС не тільки доктринально помилкова, а й шкідлива для банківської системи країни і для всієї її економіки.

Разом із тим в постанові ВП ВС вказується, що «права та інтереси позикодавця в охоронних правовідносинах (тобто за період прострочення виконання грошового зобов'язання) забезпечує частина друга статті 625 ЦК України, яка регламентує наслідки прострочення виконання грошового зобов'язання». А це зовсім не відповідає дійсності.

5. Конституційний Суд України в рішенні спирається на безспірні положення і принципи.

«Одним із загальновизнаних принципів міжнародного права є *pacta sunt servanda* (договорів слід додержувати). Цей принцип входить і до системи цивільного права, зокрема він міститься в тих статтях Кодексу, які встановлюють, що зобов'язання має бути виконане належним чином відповідно до умов договору та вимог Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог - відповідно до звичаїв

ділового обороту або інших вимог, що їх звичайно виставлено (частина перша статті 526); договір є обов'язковим для виконання сторонами (стаття 629)».

КСУ зазначив також на те, що стала судова практика, що передувала 2018 року, про стягнення процентів за договором, пені і процентів річних в разі прострочення виконання договору слід розцінювати як правомірне очікування з боку кредитора на сплату всіх цих сум. Як наслідок «право вимоги Банку щодо сплати йому таких процентів є майном та відповідно об'єктом права власності, захист якого гарантує стаття 41 Конституції України», а тому це право захищається й на підставі ст.1 Першого протоколу до Конвенції.

«Отже, Конституційний Суд України дійшов висновку, що в аспекті порушених у конституційній скарзі питань оспорюваний припис статті 1050 Кодексу не обмежує права Банку на отримання процентів як плати за користування кредитом».

Таке тлумачення і обґрунтування є цілком логічним, виваженим і правомірним.

ВИСНОВКИ

На підставі наведеного можна зробити такі висновки і надати такі відповіді на поставлені у запиті питання.

1. Чи можуть проценти за користування кредитом нараховуватись поза межами визначеного договором строку кредитування?

Проценти за користування кредитом не лише можуть, а їх **необхідно** нараховувати за межами визначеного договором строку кредитування. Адже умова про строк договору є такою ж умовою, як і про проценти. Обидві ці умови мають виконуватися. Сплив строку договору свідчить про настання відповідальності, а не про звільнення боржника від сплати процентів.

2. Чи продовжує умова кредитного договору про нарахування процентів до моменту повного фактичного повернення кредитних коштів фактичний строк кредитування?

Кредитування є наданням коштів боржнику. Цей обов'язок було кредитором виконано. Наявність у боржника кредитних коштів після спливу строку договору не свідчить про його кредитування за межами договору, а свідчить про його неправомірне користування отриманими ним за договором

кредитними коштами. Тому не може йтися про продовження фактичного строку кредитування, а має йтися про користування грошовими коштами, які вже були надані боржнику за договором під час його дії.

3. *Чи можна вважати умову кредитного договору про нарахування процентів до моменту повного фактичного повернення кредитних коштів такою, що після закінчення строку кредитування встановлює розмір процентів річних у відповідності до положень частини другої статті 625 ЦК України?*

Умова кредитного договору про нарахування процентів до моменту повного фактичного повернення кредитних коштів підтверджує лише обов'язок боржника сплатити суму кредиту і проценти за користування грошовими коштами весь час поки він ними користується. І не більше того. Ніякого кредитування після спливу строку договору не відбувається. Тому проценти річних сплачуються у відповідності до положень частини другої статті 625 ЦК України не після закінчення строку кредитування, а як наслідок порушення умов договору про належне виконання в строк, позначений в договорі. Цим пояснюється те, що вони нараховуються з наступного дня після спливу цього строку. Проценти ж за користування грошовими коштами продовжують нараховуватися весь час поки боржник ними користується.

4. *Чи є можливим одночасне стягнення з позичальника процентів за користування кредитом та процентів річних у відповідності до положень частини другої статті 625 ЦК України? Чи порушує таке стягнення баланс інтересів кредитодавця та позичальника?*

Одночасне стягнення з позичальника процентів за користування кредитом і процентів річних не тільки є можливим, а є **обов'язковим**, оскільки їхня правова природа різна. Проценти за користування кредитними коштами – це умова договору, яку не може змінювати суд, а проценти річних – це міра відповідальності.

5. *Проценти за договором позики (стаття 1048 ЦК України), зокрема за кредитним договором, потрібно розглядати (1) як плату за користування коштами чи (2) як плату за те, що боржник отримує*

можливість правомірно не сплачувати кредитору борг протягом певного часу (строку кредитування)?

Проценти за договором позики (стаття 1048 ЦК України), зокрема за кредитним договором, потрібно розглядати як плату за користування коштами, оскільки кредитний договір є оплатним правочином. Друге питання викликає подив. В ньому вбачається знов-таки змішання понять строку кредитування, як пов'язаного з поняттям самого кредитування, і строку виконання зобов'язання.

Тим не менш відповідь така: в жодному разі не може йтися про правомірність несплати боржником кредитору боргу. Закон такого не передбачає і це є сутнісною помилкою.

З повагою і сподіванням, що на цей раз Велика Палата Верховного Суду виправить ту істотну помилку, яка сталася в розуміння співвідношення процентів плати за користування кредитними коштами і процентів річних.

Проф. І. Спасибо-Фатеева